

ritkán szólalt meg, *Kallódó dallamok* címmel rendezte sajtó alá verseit. A múltó évtizedekkel dacolva különösen jó kapcsolat alakult ki a kecskeméti *Forrás* folyóirat és Dutka Ákos között. 1970. szeptember 11-én jártunk nála Máriaremetén a kecskeméti *Forrás* „képviselőjében”. Derűsen fogadott kis házában. „A versírás született betegség, úgy látszik, én nem gyógyulok ki belőle soha” – vallotta nekünk beszélgetés közben. *A vénség balladája* című kötetében bölcs rezignáltsággal tekint végig életén, nem lázadozik, nem panaszkodik. A megértés derűje járja át. Lámpája ég, a költészet tüze is világít még. Balzac zsugorodó „szamárbőrét” emlegeti, meg-megáll az őszi kertben, eltűnődik a múlton. Mintha ezt a kései Dutka-lírát, „őszikéit” nem becsülték volna eléggé. Igaztalanul csak a fiatalkor fényeire figyeltek. Dutka Ákos a *Végrendelet* című versében így zárja pályáját: „Hogy voltam, éltem, sokszor lelkesülve, / Hirdesse néhány árva vessorom. / S ha nem lenne szív, hol visszhangra lelne, / Szórjátok

kertemben szét marék porom. / Feltámadok, színként, illatként lebegve, / Az esti szélben bókoló virágokon.”

Búcsúzóul elemezhetnénk leveleit, szép kézírását, arcképét, kedves dedikációit és a *Forrás* 1970. szeptember-októberi számában megjelent írását (*Levél a fiatalokhoz*): „bizony, fiatal barátaim, úgy olvassátok és harsogjátok Ady sorait: szállani, szállani, szállani egyre...” Az ifjúság egy része nem felejtette el Dutka Ákost. A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola 1966 nyarán *A Holnaptól Remetéig* címmel jelentette meg verseit elsőéves növendékeinek közreműködésével 250 számozott példányban. Azóta is készültek újabb kiadványok verseiből és egyéb írásaiból. *Búcsúzkodunk* című versében írta: „De zúg a bágyasztó déli szél, / a fonnyadás szele, / orvos, barát bármit beszél; / öreg pajtás, nyugodj bele: / bizony csak ennyi illat és / minden szép illúzió; / nyugodj bele, könnyünk kevés, / lehullunk lassan, mint érett dió.”

Szekér Endre

MEGNYUGTATÓ HOMÁLYOSSÁG

Szilágyi István *Hollóidő* című regényéről

■ A *Hollóidő megnyugtató* módon – homályos.

Recenzióikban, tanulmányaikban ezt a könyv több méltatója megfogalmazza: „Szilágyi szövegszerkesztésének sajátossága, hogy előre mindent elárul, és mégis mindent titokban tart. [...] egyik trükkje, hogy miközben műveiben és műveivel mítoszt épít, kizárja az egyértelmű olvasat lehetőségét. Regényei nem egyszerűsíthetők valamilyen definiálható üzenetre.” (Groh Gáspár) „Minden olvasó saját sejtéseinek gazdagságából rakhatja ki a teljes történetet [...] a megfejtetlen talány, a »ki mit tudhat« fontos tartozéka a könyvnek.” (Láng Zsolt) „Egyre kevesebbet tudunk

[...] Sok mindent érteni vélünk, viszont semmi nem derül ki... A regény két része kapcsolatba lép egymással, váratlanul lesz rejtélyes, sőt bizonytalan a világ.” (Bogdán László) „A szereplők sem képesek eligazodni a regény terében, de az talán még fontosabb, hogy az olvasó sem... A szöveg [...] óvja magát az egyértelműsítéstől, a leszűkítéstől és következőképpen attól, hogy ideologikusan bevethető legyen”. (Demény Péter)

Nem tudhatjuk, Lukács tiszteletes és Fortuna Illés honnan ismerik egymást, mint ahogy azt sem, hogy vajon szereti-e egyik a másikat, vagy éppenséggel gyűlöli; nem tudhatjuk, Téntás kinek a fia, és ho-

gyan került Revekre; nem tudhatjuk, miért ejtik foglyul a papot, és miért nem igyekszik majdnem senki a kiszabadítására. Rejtélyek, sejtések és nyitott kérdések sorozata merül fel *közben*, mikor még benne vagyunk a regény lassú hömpölygésében. És *utána* is maradnak kérdések: mikor a regény utolsó mondatán is túl vagyunk, nem a „bevégeztetett”, „minden letisztázódott, mindenre fény derült” élménye marad, hanem marad továbbra is az éber, gyanakvó figyelem és a visszavisszaforgatás, csak úgy, képzeletben, de bizony az olvasói kényszer, muszáj is tiszít, hogy újraolvassunk részeket, hátha...

Valahogy úgy van/lehet ezzel az olvasó, mint maga Tentás, a regény fő- és főleg kulcsszereplője (az első részben egyértelműen az, a regény második részében mint Hiány[zó], van jelen), aki *újraolvásván* az általa írtakat és általa megélteket, már nem ugyanúgy olvassa, már nem ugyanúgy éli meg, mert már nem ugyanaz a valaki, már elmozdult azelőtti önmagához képest, mert elmozdult a vele történetekhez képest is. A *derridai hiány*, a *hiány utáni vágó*, a *helyettesítő – szupplementum fogalmak* a regény világára is alkalmazhatók vagy fellelhetők benne. Az ember hiányaiból építkező lény. A mozgó, elcsúszó különbségek során keresünk és találunk valamiféle értelmet. A szupplementaritás alapvetően relációs jellegű, nincs önmagában, csak két jelenség között állhat fenn. Így lesz jelölő értékűvé a deák hiánya a második részben, és írja át teljesen másminőségű az egyébként linearitás és kauzalitás elveire épülő *Csontkorsókat*. Hiányzik az anya, az apa bizonyossága, hiányzik Terebi, hiányzik Hódy Ágónál a szó (sokáig), hiányzik a Kese Kata-szerelem, a *bizonyosság* úgy általában.

A posztmodern számára egyik fő filozófiai kérdés a *szubjektum* problémája. A posztmodern a szubjektum halálát hirdeti meg, ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyén, az egyes ember megszűnik létezni, hanem azt, hogy a szubjektum nem annyira valaminek a központja, hanem mint valamire vonatkozó reakció értelmezhető. „Beleböngészett az újraírt

sorokba, nem tetszettek neki. Valahogy másként hangzottak, mint mesterei vitájában a valóságosak. Pedig ugyanazok a szavak.” (63.) A szavak ugyanazok, de a megértőjük, a belőlük értelmet összetevő szubjektum már nem az.

Tentás, a saját feljegyzéseit újraolvassó deák értelmez, megfejteni próbál: ő is ki-és beleolvas (és bizony bele is ír!) a történetekbe. Visszakeresni próbál, rálelni egy előzőleg valamikor bekövetkezett dologra, élményre. A megelő (újraelő) szubjektum nem az, aki akkor megélte azt a bizonyos beszélgetést, az pedig, aki lejegyezte, már nem azonos a leírtak mostani olvasójával. Tulajdonképpen az újraélés, ugyanannak az élménynek, helyzetnek az újra ugyanúgy történő megélése nem lehetséges. Az individuum, az értelemmel bíró szubjektum a világgal való viszonyháló által meghatározottan az, ami, és ezek a viszonyok nem statikus jellegűek. Mindig változik a viszony egyik pillanatról a másikra, ahogy maguk a pillanatok követik egymást, és így folyik az idő, folyik a történet, és folyik az általa valami addigitól különbözőbe. *Elkülönböződik*. A posztmodern egyik nélkülözhetetlen fogalma ez.

Tentás (de a többi szereplő is, és nem ritkán az elbeszélő) tehát megért, értelmez, reflektál, kételkedik, gyanakszik, újraértelmez, felülvizsgál. A történeteket, személyeket, összefüggéseket kutatja, magyarázatot akar, ami itt nem válik végérvényessé és egyértelművé. És ez az, ami ontológiai jelentőségű az egész regényvilágot illetően. Ezért megnyugtató, hogy homályos. Mert ha tisztává kristályosulna, ha egy egyértelmű jelentésbe, értelmezésbe torkollna a regény, akkor nem maradna semmi ránk, az olvasókra. Ha a pusztá mese volna, akkor az pusztá volna. És így válna/hat/válik átrágandó unalmas anyaggá a szöveg tetemes része az olvasó számára, aki hagyományos, szűkebb értelemben vett történetet vár el *csak*, sztorit, mégpedig egy adott történelmi korból valót, referenciálisat... Akkor a nyelv teljes transzparenciáját tételezi,

amin át fel kellene tűnnie valami tőle független létezőnek (például a történelmi múltnak). De a nyelv nem átlátszó, és nem mögötte, hanem benne és általa képződik meg valami – minden.

Hódy Ágó gyermeke meghal. Az elillanó élet, a gyász verse, mint egy törékeny haiku függeszti fel, rendíti meg az epikus hömpölygést. „KESKENYRE VONT RÉS A PICI SZEMHÉJAK KÖZÖTT, HONNAN A FEKETE SZÉNC SILLÁMLÁS MEGSZÖKÖTT.” (96.)

Líra és nem is akármilyen, ami a regény lapjain a vaskos-egészséges, a testnek és testiségnek teret adó, egyáltalán nem protestáns önmegtartóztatásról tanúságot tevő nyers-őszinte beszédmóddal párosul. (Erről az első pillantásra szembeállítható fogalompárról is elmondható: nem szembenállás, hanem egymást kiegészítve egymás építése.) „A rövid és egyszerű mese éppen azért terjeszkedik több mint hatszáz oldalon keresztül, mert nem ő (a mese) a fontos. Hogy mi a fontos, azt persze továbbra sem könnyű megmondani, de aki fölveszi a regény ritmusát, az érzi, hogy kétségtelenül van valami, ami csakis ennyi oldalon mondható el.” (Demény Péter)

A történelem mint regény-háttér(?)

■ Demény Péter és Láng Zsolt megfogalmazza, hogy Szilágyi *Hollóideje* oly módon történelmi regény, hogy több, más, mint a történelmi regényeknek azon csoportja (Passuthot, Makkai Sándort említik), amelyek egy ideológia jegyében modellként és bizonyosságként mutatják fel a kort és szereplőit, meg mindazt, ami a történelemből tényként elfogadott. Egy önmagukon kívüli igazságra apellálnak. Ebben az esetben a történelmi regény „regényisége” alárendelt a dokumentáló szándéknak, funkciónak, nem önmagában teljes világegészként olvasható, hanem mint függelék, szupplementum, a valóság (?) kiegészítője – fikció, ami a valóságosnak vélt múlt által gúzsba kötött, és azt szolgálja ki. Illetve hát azt az író szolgálja (vagy nem szolgálja kielégítően), aki így és e célból nyúl nyelvhez és történe-

lemhez. „Ezek az írók következőképpen nem is akarják megfejteni a szereplők testeinek lelki indítékait; a tettek megtalálhatók a történelemkönyvekben, s az író feladata csak annyiban különbözik a tankönyvszerzőétől, hogy színesebben, élvezetesebben (és nem ritkán jóval érzelme- sebben) mutatja be mindazt, amit a másik szárazabban” – mondja Demény.

Láng számára egyértelmű, hogy történelmi regény a *Hollóidő*, hiszen a befogadó számára egyféleképpen ismert, referencialitással bíró milióbe költöztet bennünket, de lényeges, hogy a szókapcsolatnak a második tagja az „alaptag”, a *regény* itt a lényeg, és nincs alárendelve valami rajta kívülállóknak (a történelminek): „A *Hollóidő* nevezhető ugyan történelmi regénynek, de a történelem egyáltalán nem foglalkoztatja. Bármiképpen is kiemelkedő a sodró, rejtélyes történet, a könyv legnagyobb építménye: a nyelv.” Mondhatnánk persze azt is, érdekli Szilágyit is a történelem, csak teljesen más „érdekből”, mint a korábban említett írókat. Szilágyi számára nem egymás mellé vagy egymással szembeállítható fogalom-pár a *történelem*, *történelemírás* mint a valóság őrzője, illetve a *kitalált irodalom*, a *fikció*. Míg a másik „tábor” számára az.

A történelem és társadalom – parafrazálhatnánk Foucault-t – nem egy racionálisan átlátható evolúció által szervezett tárgyias folyamat, hanem dolgok összevisszaságának rendszert adó diszkurzusok egymás után következő sora. A diszkurzus folyamatos interpretáció, és csak rajta, az értelmezésen és a diszkurzuson juthatunk hozzá a világhoz. „Ám ilyenformán minden – írja a deák –, ami bennünket körülvesz, okául szegődhet annak, ami elkövetkezik, holott lehet véletlenek láncja és ölelkezése az egész.” (69.)

Igen, deák. Tökéletesen érted – válaszolhatná a Foucault nyomain haladó tudós.

Kikezdhető állítás, hogy a történelem háttér – foucault-i értelemben diszkurzus a történelem (nem egy, hanem számos diszkurzus létezik), és a történelem rögzítése is, a történetírás: narráció. Narráció, aminek a nyelv, a szó eszköze. Nem is

eszköz a nyelv valami apriorinak, előtte és tőle függetlenül létezőnek a formába öntéséhez, hanem a nyelv által teremtődik meg az, ami a nyelv által elmondódik. A nyelv világa maga az a világ, amit megteremt. Így a történelmi „háttér” nem olvasandó történelmi háttérként, hanem egységként, egyformán *igaz fikcióként* a történelmi kor, a szereplők, az események, a helyszínek stb. A posztmodern számára a valóság-fikció bináris oppozíciója maga is egy diszkurzuson belül az csak. A fikció meghatározható mint a valóságnak vélt dologhoz képest kitaláció. De a valóságos mint evidencia, mint egyértelmű tény a posztmodern számára nem az. A valóságos egy diszkurzuson belül az, és ez a diszkurzus nem az egyetlen létező vagy lehetséges. A valóságost egy adott szubjektum ítéli annak. A szubjektum viszont nem egy statikus omnipotens értelmi mag, hanem képlékeny, és valamivel való viszonyában konstituálódik.

Tentás – nomen est omen, a név jelöl – lényegisége, hogy a szó, az írás: a nyelv áll hatalmában, és ezáltal vezetője a legényeknek, akik minden másban jók/jobbak. Vagyis a nyelv: hatalom. Tentás eredete pedig, akárcsak egy teremtésmítosz, időtlenségbe vesző, súrolja a képtelenség határát, népmeseien valószínűtlen történet, de nem súrolja a hihetetlen határát. Bár Tentás Baga Rozáltól hallván a cirkuszi *medve-róka felgyújtotta búza, felgyújtotta búza mentette Tentás és Fortuna* mesét cinikus és szkeptikus, de csak ideig-óráig: „Most hát mesélhetem tovább idekerülésem történetét. Nem kell töprengenem, mit találjak ki nekik, illet úgyse tudnék.” (195.)

A fiúk szomjúhozzák Tentás meséit, ő a mítoszteremtő, a Históriais. A mítosz, ami nélkülözhetetlen:

„– Estig kint maradsz, ugye? És megint elmeséled, hogy hoztak le hajón.

– Most az igazat mondom el...

– Te honnan szeded az ilyen históriákat, Tentás? Kitalálsz, ugye?

– Nem mindegy? De ma az igazit fogom elmondani.

– Azt hiszem, mindegy. Csak *jó* legyen, ha *igaz* is.” (Kiemelés tőlem, O. J.)

Lám, az interpretáció (és nem az attól független valóság, ha van ilyen) elsőbbsége: az igazán fontos, hogy jónak vagy rossznak véli-e azt befogadója. Hogy valamilyen rajta kívül álló instancia szerint igaz-e vagy sem – elvetendő, tét nélküli. Egyáltalán minek egy talán nem is létező instancia által felállított igaz-hamis értékrend? Nem visz előbb. Nem épít. A legény számára a jó, nem pedig az igaz a fontos. Nem a valóság leképezése, rekonstruálása az elvárás, hanem a konstruálása, megképződése a történetnek. „Kételkedéssel nem fárasztották elméjüket.” (186.) A Teremtőnek, Tentásnak már nehezebb a dolga, neki meg kell küzdenie mindenért, amit a többiek elfogadnak mint evidenciát. Fölöttük áll mint olyan, akitől az Ige származik, és a második részben mint transzcendens van jelen: hiányzó, de mindenütt jelen levő, emberfeletti erőként.

A képzelet-álmom és valóság végzetserűen összefonódnak. A regény legmarkánsabb motívuma, a koponyákból magasodó fal vagy hegy már a regény legelején felbukkan, és vele együtt az álmom-valóság összemosódása is. Ugyanis az elbeszélés ideje előtti időkből, a regényidő előtről hozza Tentás e víziót: Terebi úr előző hitvesét, a szép fehér asszonyt temették valamikor, nem tudni, mikor, és a cinteremfal alól gurult ki pár koponya, ekkor sejlett fel számára először a halál felfoghatatlansága. „Később mindegyre megelevenedett képzeletében e zörgő csontkorsók tolongása, majd álmaiban maga kezdett építeni belőlük falat.” (38.) *Csontkorsók* tehát, amelyek a diák képzeletében elevenednek meg valamikor a regény ideje előtt, és megvalósulnak a második könyvben.

Bogdán László is erre reflektál tanulmányában: „A világon minden azért történik – mondja valahogy így Borges –, hogy egy könyvben megírásra kerüljön. De megfordítva: minden azért íródik és képzelődik el, hogy egyszer majd bekövetkezzék! A valóság hatással van a képzetre, de a képzelet is a valóságra...”

Maga Tentás az, aki nemcsak megéli, hanem megírja, megteremti a történetet. És nem vezeti szerzői szándékoltság, tisztánlátás, csak íródik ő maga és az események általa és vele. A második könyvben maga Tentás mondja el, hogy „lehet, mégis az álommal kezdődik a baj. Ha előbb az álom nem mutatná föl a koponyát, hogy rakjam belőlük a falat, másnap a dülő sem hozná zsákban a valódi fejeket” (389.); az első könyv álomlátásai a második könyvben meg is valósulnak, sőt az álomnál könyörtelenebb formában. Tentásnak kézbe kell fognia saját mestere és édesapja (?), Fortuna Illés lecsapott fejét is. „Raknám én most már koponyákból a falat, csak maradnának meg ott, az álomban. Ám kigurulnak onnan a mezőbe, és az éber valóban tolonganak.”

Természetfeletti, boszorkányos és átkos erő a Tentásé. Ez a kifakadása a „sámánoknak” az egyértelműsítést „kerülteti el” velünk: nem szándékol, nem is egyértelmű, hogy ő képzelete vagy varázsereje által befolyásol, medret szab bárminek is.

De akkor mit is kezdünk ezzel a hatalommal, ha az sem egyértelmű, mi fölött van hatalma? A hatalom birtokosa ugyanis úgy definiálható talán, hogy az, aki *tervez és végez*. Tentás nem ilyen. Gyanakvó, tapogatózó, nyomokat kereső és találó olvasói magatartás szükségeltetik ahhoz, hogy a regény felszín alatti jelentésrétegeire is (részleges) fény derülhessen. Egyáltalán elindulhassunk valahová.

Töredékesség, a káosz intimitása

■ Ihab Hassan, a posztmodern egyik teoretikusa egy táblázatban próbálja egymás mellett feltüntetni a modernizmus és a posztmodernizmus érzékelési módjának különbségeit, többek közt egymás mellé állítva a *hierarchia-anarchia* párost is: a premodern után a modernizmus a művészi Autoritás megteremtésén fáradozott, mivel egy középponttal bíró világkonceptió nem volt többé (ha nem lehetséges a világ integritása, legyen meg a kozmikus káosszal szemben az egyén egységének bizonyossága). A posztmodernisták elfogadják a káoszt, és bensőséges viszonyt alakítanak ki vele, mivel felismerik, hogy minden autoritás, minden diszkurzus mint középpont viszonylagos és múlékony (így a káosz már nem az a káosz, ami a modern számára az). E *rend a rendtelenségben*-elmélettel rokon gondolatot fogalmaz meg a *Hollóidő* kapcsán Demény Péter: „Annyi minden történik, és mégsem tudjuk pontosan, hogy miért... Mint ahogy nagyon keveset tudunk a történelmet irányító erő mibenlétéről és működésének mikéntjéről is. Az író nagy érdeme, hogy ez a kavargás mégsem vezet káoszhoz: az olvasót elragadja a szöveg sodrása, mely egy a mienknél magasabb világba ragad magával. A *Hollóidő* olyan, mint a *Hamlet*: tisztában vagyunk vele, hogy azért nem értjük, mert túlságosan mélyre jutott a benti sötétségben.”

Oláh József

■ IRODALOM

Bókay Antal: Bevezetés az irodalomtudományba. Osiris Kiadó, Bp., 1996.

Bogdán László: Útvesztő. A Hollóidő világa és hősei. Korunk 2001. 11.

Demény Péter: Fullasztó tér – hollóidő. Árgus 2003. március–április

Gróh Gáspár: A világ mint szabadság és végzet. Magyar Szemle 2002. 2. (http://www.magyzsemle.hu/szamok/2002/2/a_vilag_mint)

Láng Zsolt: Kaland, rejtély, izgalom és még valami. Élet és Irodalom 2001. június 18.

Mészáros András: Szélgjegyzetek Szilágyi István Hollóidő című regényéhez. Kortárs 2003. 2. (<http://www.kortaronline.hu/0302/meszaros.htm>)